

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING IJTIMOIIY PEDAGOGIKA OID ILMIY QARASHLAR HAQIDA

Jo'rayeva Muhlis- *University of menegment and future technologies*
universiteti, 553-guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy pedagogika sohasidagi ilmiy qarashlari tahlil qilinadi. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy kabi allomalarning ta'lim-tarbiya, axloq, jamiyat va inson kamoloti haqidagi fikrlari yoritiladi. Ularning pedagogik qarashlari bugungi ta'lim tizimi va ijtimoiy tarbiya jarayonlari uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi ilmiy nuqtayi nazardan izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *Sharq mutafakkirlari, ijtimoiy pedagogika, ta'lim, tarbiya, axloq, jamiyat, ilmiy qarashlar, inson kamoloti.*

Kirish

Ijtimoiy pedagogika inson tarbiyasi, ta'lim jarayoni va jamiyatning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi. Sharq mutafakkirlari bu sohada chuqur ilmiy qarashlarga ega bo'lib, ularning fikrlari bugungi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham muhimdir. Forobiy fozil jamiyat konsepsiyasini ilgari surib, inson kamoloti uchun ta'limning asosiy omil ekanligini ta'kidlagan. Beruniy esa ilmiy tafakkur va tajribaga asoslangan ta'lim tizimini taklif etgan. Ibn Sino insonning jismoniy va ma'naviy rivojlanishini ta'lim jarayoni bilan bog'lagan bo'lsa, Yusuf Xos Hojib axloqiy tarbiyaning ahamiyatini ochib bergan. Navoiy esa adabiyot va san'at orqali yosh avlod tarbiyasiga e'tibor qaratgan. Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy pedagogika sohasidagi ilmiy qarashlari, ularning jamiyat va ta'limga qo'shgan hissi tahlil qilinadi. Mazkur qarashlarning bugungi kun ta'lim tizimidagi ahamiyati ham o'rganiladi.

Abu Nasr Forobiy – Ideal jamiyat va ta'lim-tarbiya

Abu Nasr Forobiy (873–950) Sharq falsafasining yirik namoyandalaridan biri bo'lib, uning ta'lim-tarbiya va jamiyat rivojiga oid qarashlari hozirgi zamon

pedagogikasi uchun ham katta ahamiyatga ega. Forobiy insonning intellektual va ma'naviy kamolotga yetishishida ta'lim-tarbiyaning hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlagan. U ilm-fan, axloqiy tarbiya va davlat boshqaruvining uyg'unligi orqali ideal jamiyatni yaratish mumkinligini ilgari surgan.

Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" (Madīnat al-Fāḍila) asarida jamiyat tuzilishining tamoyillarini yoritib bergan. Uning fikricha, fozil jamiyat – bu axloqiy barkamollikka intilgan, bilim va adolat asosida boshqariladigan jamiyatdir. Forobiy ideal jamiyatni quyidagi asosiy omillar yordamida shakllantirish mumkinligini ta'kidlagan:

- Bilimli va dono rahbar – jamiyat rahbari ilm-fan, donishmandlik va axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi kerak.
- Ilmga asoslangan ijtimoiy tizim – ta'lim va ilmiy izlanishlar davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.
- Axloqiy tarbiya – jamiyat a'zolari odob-axloq qoidalariga rioya qilishi, halollik, adolat va haqiqat tamoyillariga asoslangan hayot kechirishi lozim.

Forobiyning fozil jamiyat haqidagi qarashlari bugungi zamonaviy demokratik jamiyat konsepsiyalariga hamohang bo'lib, bilim, ma'naviyat va huquqiy tartib asosida rivojlangan davlatni shakllantirishga qaratilgan. Forobiy ta'lim va tarbiyani inson kamolotining asosiy sharti deb bilgan. Unga ko'ra, har bir inson tug'ma qobiliyatlar bilan tug'iladi, biroq bu qobiliyatlarni rivojlantirish va to'g'ri yo'naltirish uchun ta'lim zarur. Uning pedagogik qarashlarida quyidagi muhim jihatlar ajralib turadi:

- Ilmiy bilimlarni egallash muhimligi – Forobiy insonni yetuklikka olib boruvchi asosiy omil bilim ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ilm-fan rivojlanmagan jamiyat ortga ketadi va inqirozga yuz tutadi.
- Aqliy tarbiya va fikrlashni rivojlantirish – u yoshlarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishni ta'lim jarayonining muhim qismi deb hisoblagan.
- Axloqiy tarbiya va insoniy fazilatlar – ilm bilan bir qatorda, insoniylik, adolat va axloqiy barkamollik ham ta'limning ajralmas qismi bo'lishi lozim.

Forobiy ta'lim jarayonida o'qituvchi shaxsining ahamiyatini ham alohida ta'kidlagan. Unga ko'ra, ideal o'qituvchi quyidagi fazilatlarga ega bo'lishi kerak:

- Bilimli va donishmand bo'lishi.
- O'z shogirdlarini hurmat qilishi va ularga mehr-muhabbat bilan munosabatda bo'lishi.
- Haqiqatni o'rgatish va bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.¹

Forobiyga ko'ra, ta'lim va tarbiya ideal jamiyat qurishning eng muhim vositalaridan biridir. Agar jamiyat a'zolari yaxshi ta'lim olsa va yuqori axloqiy qadriyatlarga ega bo'lsa, u holda jamiyat rivojlanadi va barqarorlikka erishadi. U insonni ijtimoiy mavjudot deb hisoblagan va uning barkamollikka erishishida ta'limning beqiyos ahamiyatini ta'kidlagan. Forobiyning ushbu qarashlari bugungi ta'lim tizimida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Uning ilmiy merosi zamonaviy pedagogika va jamiyatshunoslik sohalarida hali ham o'rganilib kelinmoqda.

Yusuf Xos Hojib – axloq va davlat boshqaruvi

Yusuf Xos Hojib o'zining mashhur "Qutadg'u bilig" (Baxt keltiruvchi bilim) asarida axloqiy tarbiya va davlat boshqaruvi tamoyillarini chuqur tahlil qilgan. U insonning jamiyatdagi o'rni, yaxshi fazilatlar, odob-axloq qoidalari va adolatli hukmdorning burchlari haqida fikr bildirgan. Uning qarashlari bugungi zamonaviy boshqaruv tizimlari uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, davlatni ilm, adolat va axloqiy qadriyatlar asosida boshqarish lozimligini ta'kidlaydi.

Yusuf Xos Hojib inson axloqiy fazilatlarni egallash orqali jamiyatning foydali a'zosi bo'lishi mumkinligini ta'kidlagan. Uning fikricha, yaxshi axloq insonni obod qilsa, yomon axloq uni halokatga yetaklaydi. "Qutadg'u bilig" asarida axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari quyidagicha bayon etilgan:

- Halollik va rostgo'ylik – inson o'z hayotida haqiqatni himoya qilishi va aldovdan yiroq bo'lishi kerak.

¹ Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33;

- Adolat va mehr-muhabbat – odamlar o‘zaro hurmat va adolat asosida munosabat yuritishi lozim.
- Tavozelek va kamtarlik – boylik yoki lavozim insonni mag‘rur qilmasligi, aksincha, unga mas’uliyat yuklashi lozim.
- Aql va bilimga intilish – inson har doim bilim olishga harakat qilishi, ilm orqali o‘z shaxsini rivojlantirishi kerak.

Yusuf Xos Hojib axloqni inson hayotining ajralmas qismi deb hisoblagan. U axloqsiz odam davlat yoki jamiyat uchun foydali bo‘lolmasligini ta’kidlagan. Yusuf Xos Hojib davlat boshqaruvi haqida ham keng fikr yuritib, hukmdorning vazifalari va ideal boshqaruv tizimi qanday bo‘lishi kerakligini tushuntirgan. Uning fikricha, davlat rahbari quyidagi tamoyillarga amal qilishi lozim:

Yusuf Xos Hojib axloq va davlat boshqaruvi haqida chuqur ilmiy qarashlarni ilgari surgan. Unga ko‘ra, davlatning kuchi uning adolatli boshqaruvida, xalqining axloqiy fazilatlarida va ilmga bo‘lgan e’tiborida mujassamdir. U hukmdorlarni ilmi, oqil va adolatli bo‘lishga da’vat etgan, xalqni esa mehnatsevarlik va rostgo‘ylikka undagan. "Qutadg‘u bilig" bugungi kunda ham siyosat, boshqaruv va axloqiy tarbiya sohalarida dolzarb asarlardan biri bo‘lib qolmoqda.²

Xulosa

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" asari axloq, bilim va davlat boshqaruvi tamoyillarini chuqur yoritib bergan muhim falsafiy, siyosiy va tarbiyaviy asarlardan biridir. U insonning axloqiy kamoloti va bilimga bo‘lgan intilishi jamiyat taraqqiyotining asosiy omili ekanligini ta’kidlaydi. Mutafakkir adolatli hukmdor obrazini yaratib, davlat boshqaruvining eng muhim mezonlari sifatida adolat, donishmandlik va xalq manfaati uchun xizmat qilishni ilgari surgan. Unga ko‘ra, hukmdor o‘z xalqiga yaqin bo‘lishi, ularga g‘amxo‘rlik qilishi va jamiyatda ijtimoiy tartibni saqlashi shart. Shu bilan birga, xalq ham o‘z navbatida, davlat barqarorligiga hissa qo‘shishi, halollik va rostgo‘ylik kabi fazilatlarni qadrlashi lozim.

² Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o‘qituvchi o‘zida kompetentlik sifatlarini shakillantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67;

Asar bugungi jamiyat uchun ham dolzarb bo'lib, hozirgi boshqaruv tizimlari va ijtimoiy munosabatlar uchun muhim qoidalarni o'z ichiga oladi. Yusuf Xos Hojibning axloq va davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari, nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy siyosiy va ijtimoiy taraqqiyot uchun ham muhim dasturilamal bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, mutafakkirning qarashlari har qanday jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun asos bo'lib, ilm, adolat va axloqiy qadriyatlarni bosh mezon sifatida ko'rsatadi. Bu tamoyillar har bir rahbar, ziyoli va oddiy fuqaroga insoniylik, ma'naviyat va taraqqiyot yo'lida muhim yo'riqnoma bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Педагогик faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakillantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.

8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.